

Régi-új könyv Újvidék történetéről

Érdújhelyi Menyhért: Újvidék története 1894. Reprint kiadás, Rubicon Könyvkiadó Kft, Temerin 1990. 348.

Örömkre szolgál, hogy az *Újvidék története* című kötet reprint kiadása a Vajdaságban jelent meg. A tudós hitoktató szerzőt az oknyomozás és a szigorú kritika mellett a „rideg objektivitás” vezette. S valóban, a magyar nacionalizmus előretörése idején bíráló megjegyzései sokkal inkább a császári kormányzat, Kossuth és a Pesti Hírlap, majd a sivár és közönyös magyar közszellem, az újvidéki polgárság, sőt burkoltan a katolikus egyházi vezetés anyagiasszúklátókörűsége (különösen az oktatásügyet illetően), mint a város jellegét meghatározó, kiváltságaikhoz ragaszkodó szerbek ellen irányulnak.

Érthető tehát, hogy a város a helytörténeti monográfiát - amelynél máig sincs jobb - németül és szerbül is megjelentette 1894-ben, s hogy a magyar történeti munkákkal szemben általában elutasító korabeli szerb kritika kedvezően fogadta Érdújhelyi feldolgozását. Újabb bizonyítéka ennek az, hogy a magyart követően a szerb nyelvű hasonmás kiadás is megjelent már.

A Duna bal partján csak a titeli fennsík tartozott a római birodalomhoz: ott megerősített tábornokot és kikötőt építettek, s ezeket védte (az Újvidékig húzódó, magasabb) kis római sánc; az átkelést több őrtorony is biztosította végig a Duna mentén. Az úgynevezett nagy római sánc viszont valóban „barbárkori”: a jazigok építették a rómaiak ellen, s később az avar gyűrűvárendszerhez tartozott. Érdújhelyi - szinte egyedülállóan a magyar szakemberek közül - tagadja a szervezett avar birodalom létét, s az avarokról a szlávokkal foglalkozó fejezetben ír, magáévává téve a horvát, szerb és szlovák kutatók véleményét, akik az avar-kori leleteket szlávoknak minősítik, s ezzel az ott élőket is. De ha nem volt avar birodalom, kik ellen viselt Nagy Károly véres hadjáratokat a 8. század végén, s alapította meg Ostmarkot, Ausztria őseit?

A valósághoz híven szögezi le több helyen, hogy a Duna-Tisza között és a Szerémséget már a honfoglalás idején birtokba vették a magyarok; az ott talált szláv lakosság beolvadt, s a középkor végére a vidék lakossága tisztán magyar. Gertrúd gyilkosa nem Bánk bán, hanem a mai Újvidék területén létezett kis falvak-mezővárosok ura, Törefi Péter (Petur) csanádi főispán volt. Elkobzott birtokaira IV Béla ciszterciátakat telepített (1233), akik a béalakúti apátságot, majd a péterváradit erődöt építették (1247-52). Az elhanyagolt várat a törökök 1525-ben vették be; a korábban említett településeket 1521-ben és 1526-ban a betörő és átvonuló hadak felégették, lakóit lemészárolták, és rabszolgaságba hurcolták. 1529-ben már csak a török által helyreállított vár volt állandóan lakott hely.

A szegedi szandzsákhöz tartozó elvadult pusztaság lassan ismét benépesedett: a Duna balparti részén 1590-ben 105 szerb család fizetett adót a töröknek. A vidék Pétervárad 1687. évi visszafoglalásával szabadult fel, de harcok folytak 1716-ig. A Pétervárad Sánc első lakói szerb határőrök-földművesek-kézművesek, német katonák és polgárok voltak. (Bél Mátyás 1735-ben 3 szerb és 1 német katolikus templomról tudósít.)

A Carnojevic-csel bejött szerbek vissza akartak térni, s csak Belgrád eleste után, 1694-ben kezdték meg a szervezett letelepedést Dél-Magyarországon, az I. Lipót által biztosított kiváltságok (1690) alapján. Nem ad választ viszont a szerző arra a kérdésre, miért nem telepedtek vissza 1717 után, amikor Belgráddal együtt Észak-Szerbiát is birtokba vették az osztrákok?

A Sánc 1734-ben - a gyors ütemben fejlesztett Belgrád árnyékában - 400 katolikus és körülbelül háromszor annyi szerb lakosával még katonai őrhely és kis mezőváros, bár püspöki székhely. Az igazi fellendülést Belgrád hosszas ostroma és kapitulációja (1738-39) után az onnan átköltöző német, szerb, örmény, görög kereskedők és iparosok megtelepedése hozta; a katolikusok száma közel 1500-ra emelkedett.

A gyorsan fejlődő kereskedő-kézműves várost 1748-ban Mária Terézia szabad királyi várossá emelte, maga választva ki a nevét is. Száz éves békés fejlődés következett, melyet „...kölcsonös jogtisztelet s a vallási és nemzetiségi villongások óvatos kerülése jellemez” (160.); a várost katolikus (német) és szerb bíró évente felváltva igazgatja, és hasonló paritásos alapon történik a tanácstagok és tisztségviselők megválasztása; a vitákban szinte mindig a szerb álláspont érvényesül. A 19. század elejétől felerősödik az evangélikus németek és szlovákok, a református magyarok, a (görög) katolikus ruszinok, sokácok és magyarok, valamint a zsidók beköltözése; mindezek-a katolikusok kivételével -felépítették saját templomaikat és iskoláikat. E száz évben vált Újvidék - jórészt szerencsés fekvése folytán - Dél-Bácska és a Szerémség egy részének gazdasági-közlekedési központjává, amelynek jelentősége Pestével, Bajáéval és Szegedével vetekedett.

A városon belüli erőviszonyokra jellemző, hogy csak az országos tanulmányi alaphól létesülhetett katolikus (és minden bizonnyal német tannyelvű) főgimnázium 1788-ban, de 1822-ben meg is szűnt, mert a város nem volt hajlandó évi 400 Ft-tal (egy tanár éves fizetésével) hozzájárulni fenntartásához. A „szerb hitközség” által 1816-ban alapított és fenntartott szerb gimnázium viszont csaknem kétszeres fizetéssel az ország legjobb tanerőit alkalmazhatta (megszervezője és első igazgatója a kiemelkedő szlovák tudós, P. J. Šafárik). A kitűnő intézmény látogatásától a katolikusokat királyi rendelet tiltotta el, így iskolázottság tekintetében egyre hátrányosabb helyzetbe kerültek, s alig tudtak megfelelő képzettségű tisztviselőket kiállítani. E visszás helyzet annál is érthetlenebb, mivel a közeli Karlócán a patriarcha-metropolita székhelyén hasonló szerb főgimnázium működött.

A céhtagok többsége német volt, a céhek nyelve német és szerb; egyetlen magyar cég működött: a magyar szabóké. A városi népesség tagozódására ugyanaz volt jellemző, mint a mezőgazdaságira: a munkát kereső magyarok, ruszinok, szlovákok közül kerültek ki a napszámosok, kocsisok, szolgák, fávágók.

A szerző külön fejezetet szentel 1848-49 eseményeinek - ez tekinthető az utolsó történeti jellegű résznek. Itt érhető tetten leginkább, hogy sokat hangoztatott tárgyilagosságán kiütözik szerbek melletti elfogultsága: a pozsonyi tárgyalások sikertelenségéért legfőképpen Kossuth „ildomtalanság”-át s „büszke, elbizott, nagy szavai”-t hibáztatja, bár elismeri, hogy „...a kamarilla részéről...szították az elégedetlenség tüzeit s alattomban előmozdították a nemzetiségi készülődéseket” (241.). Az 1848. június 26-i véres események leírásánál (melyeknek 3 magyar és 1 német esett áldozatául, az örmény pap pedig beleőrült a látottakba) szemtanúkat idéz. Rendjén valónak tartja, hogy a felkelők táborából két „szervian önkénytes” (tehát szerbiai - A. L.) a városba ment, hogy handzsárját megélesítse, ...mert magyar fejeket fogunk vele vágni; az ezt halló és őket megtámadó Szabó János (akit lelőttek) viszont „...nyughatatlan és veszedelmes gonosztevő volt. (252-253.) Hallgat arról, hogy a görög katolikus plébánost halálra kínzó „kóbor rablócsapat kútból állt. A magyar kormányhoz hű Pétervárad őrsége nem sokat tehetett az ellenséges környezetben, állandóan ostromállapotban volt: a karlócai szerb tábor és az osztrák csapatok több alkalommal megpróbálták bevenni. 1849. június 12-én a már elnéptelenedett város (a szerbek a táborba, a magyarok és a németek a várba menekültek) az Újvidék felől támadó Jellacic és a vár ágyúinak kereszttüzebe került: tűz ütött ki, amely mindent elpusztított, a templomokat és az egyházi iratokat is.

Az érdekesen megírt, jól dokumentált munka ettől kezdve száraz adathalmazná, pusztán felsorolássá válik. Megtudhatjuk például, hogy az abszolutizmus alatt német, a kiegyezés után pedig magyar tannyelvű állami reál, polgári, ipar- és kereskedelmi, iparostanonc iskolák alakultak, és újból megkezdte működését a főgimnázium. Elismeréssel ismerteti Erdújhelyi a Matica srpska tevékenységét, Újvidékre kerülését (1864), az újvidéki szerb színészetet (az állandó társulat 1862-ben alakult; ebből nőtt ki a belgrádi nemzeti színház 1868-ban) és a szerb nemzeti szokásokat.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1991. 2. évf. 2.sz.

Felsorolja a városban megjelent és megjelenő lapokat, melyek döntő többsége szerb; a „közhasznú intézmények”-et és egyesületeket. A függelékben a város szabadalomlevelét olvashatjuk latin és magyar nyelven.

Arday Lajos